

Diskurzusok a szimbolikus térben

György Eszter: *Köztes terek. A rendszerváltás utáni nyócker identitása.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2020. 250.

A „nyócker” szó hallatán a legtöbb ember szeme előtt akarva-akaratlanul Józsefváros bizonyos részei, utcái, utcarészletei jelennek meg, és általában negatív jelzők, történetek jutnak eszünkbe, amelyek a nyóckerben élő romákra is kiterjednek. De mi áll a sztereotípiák mögött? Mit jelent a nyócker az ottlakóknak, mit jelent azoknak, akik filmen és zenében megjelenítik, vagy azoknak, akik városi séta keretében (külföldi) turistáknak mutatják be a sokszor veszélyesnek ítélt városnegyedét? Vannak-e látható nyomai a városi térben a (nyóckeri) roma identitásnak, és ha igen, kik számára láthatóak, érezhetőek ezek? Mi történik, ha ebben a nehezen körülhatárolható, szimbolikus térben városrehabilitációs projektet valósítanak meg? Végül de nem utolsó sorban, milyen identitása lehet egy városnegyednek és mik azok a gyakorlatok és intézmények, amelyek ezt alakítják?

Ezekre a kérdésekre keresi a választ György Eszter, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Atelier Interdiszciplináris Tanszék adjunktusának 2020-ban megjelent könyve, amelynek középpontjában az identitás és az identitáshoz kapcsolódó társadalmi gyakorlatok állnak. A kutatás fő kérdése az volt, hogy az identitás vizsgálatán keresztül megismerhetővé válik-e a városnegyed inkluzívabb, társadalmilag érzékenyebb története.

A monográfia hét fejezetre tagolódik, amelyekből a kötet elolvasása után három nagyobb tematikai egység rajzolódik ki. Az első részben fogalmi-elméleti áttekintést kapunk a városi térhasználat, az adott helyekhez kötődő identitás, valamint a roma identitás és történelem a nyóckert érintő elméleteiről és definícióiról. A szerző nem elégszik meg a városnegyed és az ehhez kapcsolódó angolszász és francia (*quartier, neighbourhood*) megnevezések elemzésével és alkalmazhatóságának bemutatásával, hanem azt a kérdést is felteszi, hogy értelmezhető-e gettóként a nyócker, hiszen mind a tudományos, mind a köznyelvi diskurzusban is említik így e városnegyedét. Ebben a részben a szerző a VIII. kerület szegregált részét a közép-európai roma gettók viszonylatában vizsgálja, és azt mutatja be, hogy a budapesti „gettó” eltérő a más nagyvárosokban kialakult szegregátumoktól: a városnegyed különböző társadalmi csoportjainak, a romák betelepülésének vizsgálatával pedig már átvezet a roma identitás elméleti kérdéseire, és bemutatja a roma történelem és identitásképzés legfontosabb állomásait.

A második nagyobb tartalmi egységben a szerző a betelepüléstől követi végig a Józsefváros történetét, nagy hangsúlyt fektetve a roma lakosok különböző

csoportjaira és életmódjukra, kitérve a muzsikuscigányokra mint a hierarchia tetején álló csoportra, de egyben bemutatva az alsóbb rétegeket is, akiket a „cigánybűnözéshez” és „cigánykérdéshez” kapcsolódó stigmákkal asszociáltak. A (muzsikus) romákkal készített interjúkból az a többségi társadalmi állásponttal szembenálló vélemény olvasható ki, hogy a nyócker egy biztonságos hely, ahol az ott élőknek megvannak az ismert helyei és kapcsolatai, míg a veszélyt számukra az ebből a szimbolikus térből való kilépés hordozza. A szerző ezáltal is láttatja, hogy ugyanaz a viszonylag kis tér mennyi jelentést hordozhat. György Eszter ennek a különböző jelentésekkel bíró városrésznek a szlömösödésén, gettósodásán túl a városrehabilitáció szempontjából is problematizálja a kérdést, és bemutatja, hogy a (participatív) városrendezés milyen példái zajlottak Budapesten és a kerületben, valamint azt is, hogy a 2005 és 2010 között zajló Magdolna Negyed Program hogyan hatott az identitásra.

A harmadik tartalmi egységben azok az intézmények, események és reprezentációs produktumok kerülnek bemutatásra, amelyek az utóbbi két évtizedben meghatározták az identitásképzést. A legmeghatározóbb intézményekként természetesen a Józsefvárosi Cigány Kisebbségi Önkormányzat és a Roma Parlament kerülnek kiemelésre, amelyek történetén keresztül a roma kisebbség politikában való reprezentációjáról is sokat megtudhatunk, illetve megismerhetővé válnak azok a lapok és műsorok, amelyek ezekhez az intézményekhez kapcsolódtak. Az intézmények, ahogyan a „rituális identitásképző” események is, elsősorban a különböző zenei stílusok köré épülnek, amely ezáltal a nyócker egyik legfőbb identitáskonstruáló elemévé vált a hagyományos cigányzenétől a jazz és a rap műfajáig. Ezek a kulturális gyakorlatokon keresztül válik igazán láthatóvá az a helyhez kötődő hibrid identitás, amelyet csak egy interdiszciplináris, többféle fókusszal dolgozó kutatás által lehetett mélyebben megismerni. A kerületet megjelenítő filmes alkotások pedig egy ezektől is eltérő arculatát mutatják meg a városrésznek, ezt pedig tovább cizellálja a városi séták által bemutatott nyócker. A szerző mindezek egymás melletti elemzésével több oldalról tárja fel a kevert hagyományokat.

A rendszerváltás utáni nyócker identitásvizsgálatának egyedi jellegét az adja, hogy – ahogyan a szerző írja – a vizsgált időszakban *„a romák – ha csak rövid időre és csak fragmentáltan is –, de átvették a kontrollt. Ebben a köztes, néhol liminális térben keveredtek és egyszerre megtalálhatóak voltak muzsikus cigányok városi hagyományai, a rendszerváltás utáni emancipatorikus szerveződések politikai, kulturális és közösségi lenyomatai, a marginalizált, gettóizált városnegyed szubkultúráival együtt, valamint az elnyomott, vagy fenyegetett identitás okozta bezárkózással és valamilyenfajta, mindezen tényezők együttes létéből kialakuló büszkeséggel.”* (55.)

Ebből követhetően ennek a sokszínű és sokszempontú kutatásnak a kulcsfogalma a hibriditás, amelyet a szerző a roma városi identitás és emlékezet megértésének eszközeként és értelmezési kereteként is használ, ezzel megragadva a lehetőséget az esetenként egymásnak ellentmondó perspektívák együttes vizsgálatára, és a különböző tudományterületek és elméletek együttes bemutatására is. A hibrid megközelítést az a kötet alapeleméül szolgáló négy alkotóelem – a városnegyed mint egység, az identitás problémája, a hely kulturális reprezentációjának kérdése és a roma lakosság jelenléte – is implikálja, amelyek ezáltal a többszempontú elemzés által nyernek jelentést és tárják fel az olvasó előtt az összefüggéseket a látszólag

széttartó témák és megközelítések között. Ennek egyik tétje az volt, hogy a szerző a különböző identitással és hibriditással kapcsolatos diskurzusok felhasználásával választ kapjon arra, hogy mennyiben hasonlít a posztkolonialista fekete és a posztszocialista roma tapasztalat. A hibriditás fogalma a kötet megírásához végzett kutatás módszertanában is megjelenik, így a szerző – annak tudatában, hogy a várostörténetírás által használt források nem teszik lehetővé a VIII. kerületi romák lokális történetének megírását –, illetve azért, mert a kerületről szóló helytörténeti, társadalomtörténeti munkákban a romák nem jelennek meg, más forrásanyagokat is felhasználva, az imázs fogalmára helyezi a hangsúlyt. Az identitás vizsgálatához olyan partikuláris bázissal bővíti a forráslistát, mint a rapszámok dalszövegei, a roma identitás kialakításában kulcsfontosságú szereppel rendelkező intézményeket létrehozók és működtetők megszólaltatása a mind a romák, mind pedig a többségi társadalom számára meghatározó rendezvények, kulturális események bemutatása és elemzése által. A hibriditás fogalmára épített kutatást tovább mélyíti, hogy ezek a kulturális gyakorlatok a többségi társadalom szemszögéből és a „nyócban” lakó romák perspektívájából is bemutatásra kerülnek.

A kutatás kulcskérdése a „nyócker” mint szimbolikus tér meghatározása és lehatárolása. Ezt a szerző a következőképpen fogalmazza meg: „[a] nyócker identitásának megragadásához először definiálni kellett magát a városi teret, amely egyszerre szolgált otthonául a vizsgált kulturális gyakorlatoknak, és szimbolizált önmagában is egyfajta (etnikai) identitást; önmaga jelképé válva.” (26.) Ennek nehézségét az adja, hogy a megnevezés a kerület nevéből származik, mégis a Középső-Józsefváros egy kisebb területére használják elsősorban. A kötet olvasása során ezáltal az olvasó néha elbizonytalanodhat abban, hogy mit is az a nyócker-fogalom, amelynek identitásrepresentációi bemutatásra kerülnek. A kötet végére érve azonban kirajzolódik az, hogy nincs egy mindenki által elfogadott „definíció”: György Eszter kötete elsősorban arra helyezi a hangsúlyt, hogy a bizonyos aktorok számára és a diskurzus különböző síkjain mit jelent a nyócker. Így láthatjuk, hogy a filmek által befogott világ, a városi séta útvonala, a szimbolikus gettó vagy a Magdolna Negyed városfejlesztési program tekintetében hogyan határozható meg és hogyan határolható körül a „nyócker”.

Hasonlóan nehéz definiálni azt is, hogy ki a roma. György Eszter a „nyóckeres roma identitás” vizsgálata során hibrid térben, a külső és belső reprezentációk bemutatásával és láttatásával keresi erre a válaszokat, miközben felhívja a figyelmet az olyan, a (roma) identitást érintő súlyos kérdésekre és problémákra is, mint például az, hogy a rendszerváltást megelőző időszakban a cigányság kérdése csak a többségi társadalom szemszögéből került lejegyzésre, amelyek főként a kirekesztés, elnyomás oldaláról közelítették a cigánykérdést. És bár a kritikai roma tanulmányok nagyban hozzájárulnak ennek a megváltoztatásához, mégis elengedhetetlen a korábbi diskurzusok (például az állam és a kerület vezetőinek intézkedéseinek, kommunikációjának) elemzése, amely – ahogyan erre a szerző rávilágít – megnehezíti az identitáskutatást. „A nyócker hibrid, kevert kulturális gyakorlatai épp azért fontosak, mert ha csak időszakosan is, de megpróbálták felülírni a berögzült, sztereotipikus reprezentációs sémákat és a többség-kisebbség megkérdőjelezhetetlen viszonyát.” (60.)

A főcím – *Köztes terek* – tehát találóan reflektál ezekre a viszonyokra, és arra, hogy a nyócker „köztes térként megkonstruálódó identitása meghaladja a kintiek és bentiek vagy a mi és ők reprezentációinak bináris felépítését”. (120.) Ezzel a szerző figyelembe

veszi azt a ki nem zárható mozzanatot, hogy a reprezentációk határai, hangsúlyai és viszonyai folyamatos átalakuláson esnek át, és gyakran új kategóriákká válnak.

A kötet tehát a nyócker identitásának kialakulását és befolyásoló tényezőit mutatja be úgy, hogy tágabb perspektívában is felhívja a figyelmet a cigányságot, a kisebbségeket, egy gettósodott területet és lakóit érintő problémákra, amelyek a várostervezésre, a társadalmi kapcsolatokra is hatással vannak. Mindeközben a különböző nyócker-reprezentációk bemutatásával közelebb hozza a „bent” és a „kint” percepcióit a városnegyedről, és az az általa kiválasztott elméleti kereteket saját empirikus kutatására alkalmazva, érthető stílusban mutatja meg a nyóckerben élő romák térnyerésének történetét, felvillantva a rapszövegektől és a városi sétáktól a helyi fesztiválokön keresztül a filmes megjelenítésig a városrész különböző reprezentációit, amelyeket egymás mellé helyezve egy, a korábbiaknál sokkal finomabb képet ad a nyóckerről.

Kiemelendő továbbá a kötet végén található *Kis nyócker-határozó*, amely egy, a negyedről rajzolt térképet, a VIII. kerületben található, a könyv szempontjából fontos szerepet betöltő civil és hivatalos intézmények és szervezetek listáját, valamint a könnyűzenei, filmes és egyéb kulturális reprezentációs gyakorlatok, események felsorolását tartalmazza. Ez a kötet kézbevételekor, valamint a könyv befejezésekor is hasznos a Józsefvárost jól vagy kevésbé ismerőknek is, és mivel mind az intézmények, mind a kulturális reprezentációs elemek kronologikus sorrendben követik egymást, a rendszerváltás utáni nyócker-történet is jól kirajzolódik ebből a jegyzékből.

Andor Anna Klára